

Hoe je het kind in jezelf beschermt

Bruno Vanobbergen, directeur-generaal van Katholiek Onderwijs Vlaanderen, vindt in Frederik van Eedens sprookje *De kleine Johannes* opvallend actuele opvoedingsidealen: “Johannes leert niet wat hij moet worden, maar wie hij is.”

In een tijd waarin zingeving vaak verdrongen wordt door snelheid, algoritmes en meetbaarheid, is het verfrissend om terug te keren naar de verstilde diepgang van een klassieker. *De kleine Johannes* (1885) van Frederik van Eeden – dat magische, filosofische verhaal over een jongen die de wereld met vallen en opstaan ontdekt – lijkt op het eerste gezicht een anachronisme. Wie leest er vandaag nog een symbolisch sprookje uit het einde van de negentiende eeuw, vol allegorieën en moralistische bespiegelingen? En toch: wie de tocht met Johannes maakt, ontdekt niet alleen literaire schoonheid, maar ook een pedagogische en morele boodschap die bijzonder actueel blijkt.

Er is in het mensenleven maar één periode van volkomen onbezorgdheid, de tijd van de eerste kinderjaren. Het verhaal van de kleine Johannes begint in die kinderlijke droomwereld. Hij is nog onschuldig, nieuwsgierig en diep verbonden met de natuur: hij spreekt met dieren, droomt over elfjes en stelt geen vragen bij de dingen die hem verwonderen. “Er was eens een jongetje, dat heette Johannes. Hij woonde in een huis met een tuin, waar hij veel van hield”, zo begint het verhaal.

Maar die kinderlijke onschuld blijft niet duren. Johannes' ontmoeting met

Windekind, een elfachtige gids die hem uit zijn droomwereld leidt, markeert het begin van zijn reis naar volwassenheid, een existentiële zoektocht verpakt in een sprookje. Windekind zegt Johannes toe dat hij hem veel zal vertellen. Met een kus op het voorhoofd van Johannes neemt Windekind het leven van de jonge zoeker over.

De mix van kinderlijke verbeelding en volwassen filosofie is wat het boek zijn kracht geeft. Van Eeden schreef geen parabel voor kinderen, maar houdt volwassenen een spiegel voor. Dit is een boek over het kind in jezelf. En over de plicht dat kind niet te verraden.

Van Eeden was behalve schrijver ook arts, psychiater, sociaal hervormer, journalist en politicus. In *De kleine Johannes* zijn talloze autobiografische elementen te vinden: de losmaking van de vader, de innerlijke strijd tussen gevoel en verstand, en het loslaten van het traditionele christelijke geloof. De enorme populariteit die het boek verwierf, wijst erop dat Van Eeden met *De kleine Johannes* niet alleen zijn eigen problematiek wist te verwoorden, maar ook die van veel van zijn tijdgenoten.

KILLE RATIO

Het was een tijd waarin de roep om te breken met de kille, grijze zakelijkheid

van de opkomende industriële samenleving steeds luider klonk. In 1887 – het jaar waarin *De kleine Johannes* in boekvorm verscheen – publiceerde de Duitse socioloog Ferdinand Tönnies zijn invloedrijke *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Tönnies zag een scherpe tegenstelling tussen de *Gesellschaft*, een samenleving gedreven door economische belangen, concurrentie en individualisme, en de *Gemeinschaft*, een wereld waarin affectieve banden, nabijheid en gedeelde waarden de sociale weefsels vormen.

Die maatschappelijke context maakt het mogelijk Van Eedens engagement met de ziel – in psychologische én spirituele zin – beter te begrijpen. In de ontmoeting tussen Johannes en Pluizer en Dr. Cijfer krijgen we te zien wat er gebeurt als opvoeding zich eenzijdig richt op rationaliteit en wetenschap. Pluizer zegt: “Ik weet alles. Ik weet wat mensen denken en voelen, en ik kan hun hersens uit elkaar nemen, en hun hart wegen.”

Daar zie je Van Eedens kritiek op een opvoedingssysteem dat het kind analyseert zonder het te begrijpen. Pluizer en Dr. Cijfer, die staan voor het analyserende verstand en de kille wetenschap, verpersoonlijken een pedagogiek zonder ziel. Ze leren Johannes kijken zonder zien, weten zonder begrijpen. Dat is

het gevaar van opvoeding als techniek, iets wat ook vandaag nog actueel is.

Bij Van Eeden vinden we een terugkeer naar een romantisch en tegelijk diep moreel mensbeeld. Hij sluit aan bij pedagogen als Jean-Jacques Rousseau, die in het kind een wezen zag dat aanvankelijk dicht bij de natuur en het goede staat, maar dat door de samenleving van zijn essentie wordt vervreemd. Johannes' reis is dan ook niet zomaar een coming-of-ageverhaal, maar een tocht waarin het kind zijn onschuld verliest, terwijl het zijn waarheid niet mag vergeten.

Johannes maakt fouten, wordt verleid, bedrogen, ontgoocheld. Maar nergens wordt zijn ontwikkeling afgemeten aan succes of falen

In *De kleine Johannes* zien we dat ideaal van Van Eeden tot leven komen. Johannes moet niet alleen leren wat waar is – hij moet leren wie hij is. Dat maakt zijn reis zowel individueel als univer-

KANTL-canon

Een hele zomer lang besteedt *De Standaard der Letteren* aandacht aan de canon van 2025 van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (KANTL). Elke week schrijft iemand over een van de nieuwe titels in die lijst van 50 klassiekers.

Bruno Vanobbergen (1972) is pedagoog en directeur-generaal van Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

© Johan Dockx

3 vragen aan Bruno Vanobbergen

Welk fragment raakt jou in het bijzonder?

“Toen keerde Johannes langzaam zijn blik van Windekinds wenkende gestalte af en strekte zijn handen uit naar de oprechte mens. En met zijn begeleider ging hij de kille nachtwind tegemoet, de zware weg naar de grote, duistere stad, waar de mensheid was en haar droefheid.” Het zijn de laatste zinnen van het boek, het moment waarop de kleine Johannes voorgoed de kanteling richting volwassenheid maakt.

Welk boek mis je in deze canon?

Een verlangen naar ontroostbaarheid (1993) van Patricia de Martelaere. Een boek dat ik blijf herlezen. “Niemand verliest graag. En toch moeten we het allemaal leren”, schrijft ze op de eerste bladzijde, en die zin heeft me nooit meer losgelaten. De Martelaere dwingt me om het ongemakkelijke niet uit de weg te gaan, maar het onder ogen te zien. “Pluk de dag, niet alleen als het een madeliefje is, maar ook als het een distel is.” Dat soort zinnen blijven nazinderen. Herman de Coninck schreef ooit dat zij de enige filosoof in ons taalgebied was die filosofie echt aangrijpend wist te maken. Ik denk dat hij gelijk had.

Is er nog een boek uit de canon dat je zou willen aanraden?

Met een klank van hobo van Herman de Coninck. Alleen al maar om het ontroerende gedicht ‘Twee’ dat me sterk aan mijn grootmoeder doet denken:

Destijds in kinderspelletjes kon je,
bv. als je veter was losgeraakt,
gewoon ‘twee’ zeggen, en dan stond je
even buitenspel, niemand mocht je dan nog aantikken.

Voor jou had dat moeten blijven gelden.
Dat je ‘twee’ zei, ‘ik ben even
mijn man kwijt’, en dat die laatste tien jaar
dan niet hoefden mee te tellen.

Zo mooi hoe een beeld uit mijn eigen kindertijd hier een volwassen betekenis krijgt. En zo zijn we opnieuw bij de *De kleine Johannes*.

seel. “Hij voelde, dat hij moest geven, en niet kon houden”, staat er als Johannes beseft dat liefde niet hetzelfde is als bezit. In die schijnbaar eenvoudige zin ligt een belangrijke opvoedkundige opvatting verborgen: het inzicht dat relaties, groei en menswording niet controleerbaar zijn, maar vragen om overgave en vertrouwen.

INFANTIEL NARCISME

Wat heeft dat alles ons vandaag te zeggen? We leven in een wereld waarin kinderen worden klaargestoomd voor prestaties, niet voor vragen, en opleidingen gericht zijn op efficiëntie, niet op innerlijke groei. Onderwijs wordt gemeten in punten, competenties en meetbare ‘output’. In zo’n tijd klinkt Van Eeden als een haast mystieke tegenstem: wie zijn kinderen enkel leert wat ze moeten weten, maar niet wat ze moeten zijn, verradt de essentie van opvoeding.

Het verbaast niet dat Jan Ligthart, tijdgenoot van Van Eeden en op dat ogenblik een belangrijk internationaal onderwijsvernieuwer, het nawoord bij latere publicaties van *De kleine Johannes* zou verzorgen. De hartepedagogiek van Ligthart benadrukt een liefdevolle, empathische benadering van opvoeding, waarbij het kind centraal staat en waarbij morele vorming belangrijker is

dan alleen kennisoverdracht.

Een soortgelijke stem weerklinkt vandaag opnieuw, luider dan voorheen, in het debat over onderwijs. Meer en meer groeit de vraag naar een holistische benadering, een pedagogiek die niet louter inzet op kennisoverdracht of vaardigheden, maar ook de ethische, sociale en existentiële dimensies van het leven serieus neemt. Pedagogen als Gert Biesta en Philippe Meirieu benadrukken het belang ervan jongeren te leren op een volwassen manier in de wereld te staan – met openheid en verantwoordelijkheid.

Dat is des te belangrijker omdat (wereld)leiders vandaag niet meer verder raken dan het eigen gelijk en blijven steken in een infantiel narcisme. De school wordt daarbij gedacht als een beschermde én beschermende ruimte, waar leraren, vrij van al te dwingende externe druk, kinderen en jongeren kunnen begeleiden: richting geven zonder te dirigeren, aanmoedigen tot zelfstandigheid zonder ze los te laten.

MEESTERWERK

Dat is ook hoe het met Johannes gaat. Hij leert niet *wat* hij moet worden, maar *wie* hij is – en die zoektocht is pijnlijk, twijfelachtig, soms ronduit tragisch. Hij maakt fouten, wordt verleid, bedrogen, ontgoocheld. Maar nergens

wordt zijn ontwikkeling afgemeten aan succes of falen. Integendeel: “De waarheid is bitter, maar ook verhelderend”, leert hij van Wistik.

Dat waarheid, liefde en wijsheid niet zonder lijden komen, is een opvoedkundige waarheid die in onze comfortgerichte samenleving vaak vergeten wordt. *De kleine Johannes* laat zien dat opvoeding niet alleen gaat over bescherming, maar ook over blootstelling: aan twijfel, aan verlies, aan het mysterie van het bestaan. Of in Van Eedens termen: “Je moet sterven, om te worden wat je moet zijn.” Dat sterven is geen letterlijk doodgaan, maar een afscheid van de kinderlijke vanzelfsprekendheid.

Het onderliggende idee in Van Eedens boek is dat de belangrijkste reis die een mens maakt een innerlijke zoektocht is. Johannes wordt niet zozeer groot door meer kennis of ervaring op te doen, maar door een dieper inzicht in zichzelf. Hij leert dat liefde niet zonder pijn komt, dat waarheid soms dodelijk is voor de droom, maar dat zonder droom de waarheid hol is. Alleen wie durft los te laten, vindt iets wat werkelijk standhoudt. Een van de laatste regels van het boek luidt: “En toen viel hij op zijn knieën neer, want hij begreep het.” Dat moment – geen openbaring, maar een erkenning – is het sum-

mum van het leerproces. Niet de woorden, maar de stilte erna telt.

In een samenleving die alles benoemt, classificeert en beheersbaar maakt, biedt *De kleine Johannes* een ander kompas. Geen gebruiksaanwijzing, maar een weg. Geen pasklare antwoorden, maar de moed om vragen te stellen.

Er is iets wonderlijks met boeken die hun tijd overstijgen. Ze lijken stilletjes te wachten tot de tijd weer rijp is voor hun woorden. *De kleine Johannes* is zo’n boek. Geen leerboek, geen manifest, maar een literair meesterwerk van een man die geloofde dat opvoeding niets minder was dan de begeleiding van een ziel op reis.

De kleine Johannes is tegelijk een waarschuwing en een belofte. Als we het kind in onszelf beschermen tegen de Pluizers van deze wereld, tegen de Dr. Cijfers die alles herleiden tot het meetbare, dan is er hoop. “Wistik weet het”, zei het elfje. Maar wij moeten het zelf leren. Met vallen, met zoeken, met verwondering.

Misschien is dat, in een wereld die worstelt met wat het betekent om op te groeien, precies wat we vandaag nodig hebben.

Raadpleeg de volledige lijst op www.litterairecanon.be